

AXIOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING THE HARMONY OF HISTORICAL THINKING AND SPIRITUAL IDEALS AMONG YOUTH

Dilnoza Tursunova

Researcher at Fergana State University

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

E-mail: tursunovad006@gmail.com

Fergana, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: historical thinking, spiritual ideal, axiology, values, historical memory, national identity, spiritual heritage, universal human values, youth worldview, spiritual resilience.

Received: 15.09.26

Accepted: 16.09.26

Published: 17.09.26

Abstract: This article provides a philosophical analysis of the axiological foundations for developing harmony between historical thinking and spiritual ideals among young people. Particular attention is paid to the role of historical memory, national self-awareness, spiritual heritage, value systems, and ideals in shaping the worldview of the younger generation. Historical thinking is interpreted as an important means of understanding the continuity and interrelationship between the past, present, and future, while spiritual ideals are regarded as axiological determinants of moral orientation, life position, and social responsibility. The study also examines philosophical mechanisms for strengthening historical memory and harmonizing national and universal human values in the context of globalization and the transformation of contemporary value systems. The integration of historical thinking and spiritual ideals is substantiated as an essential condition for developing a value-oriented worldview, civic responsibility, moral maturity, and spiritual resilience among young people.

YOSHLARDA TARIXIY TAFAKKUR VA MA'NAVIY IDEALLAR UYG'UNLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AKSIOLOGIK ASOSLARI

Dilnoza Tursunova

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi
 pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
 e-mail: tursunovad006@gmail.com
 Farg'ona, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: tarixiy tafakkur, ma'naviy ideal, aksiologiya, qadriyat, tarixiy xotira, milliy o'zlik, ma'naviy meros, umuminsoniy qadriyatlar, yoshlar dunyoqarashi, ma'naviy barqarorlik.

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini rivojlantirishning aksiologik asoslari falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tarixiy xotira, milliy o'zlikni anglash, ma'naviy meros, qadriyatlar tizimi hamda ideal tushunchalarining yoshlar dunyoqarashini shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi. Tarixiy tafakkurning shaxsning o'tmish, bugun va kelajak o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglashiga xizmat qilishi, ma'naviy ideallarning esa uning axloqiy mezonlari, hayotiy pozitsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatini belgilovchi aksiologik omil ekanligi asoslanadi. Shuningdek, globallashtirish va axborot makonidagi qadriyatlar transformatsiyasi sharoitida yoshlarda tarixiy xotirani mustahkamlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashning falsafiy mexanizmlari yoritiladi. Tarixiy tafakkur va ma'naviy idealning o'zaro integratsiyasi yoshlarning qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashi, fuqarolik mas'uliyati va ma'naviy barqarorligini rivojlantirishning muhim sharti sifatida talqin etiladi.

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ГАРМОНИИ ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ДУХОВНЫХ ИДЕАЛОВ У МОЛОДЁЖИ

Дильноза Турсунова

Исследователь Ферганского государственного университета
 Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам
 E-mail: tursunovad006@gmail.com
 Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: историческое мышление, духовный идеал, аксиология, ценность, историческая память, национальное самосознание, духовное наследие, общечеловеческие ценности,

Аннотация: В статье с философской точки зрения анализируются аксиологические основы развития гармонии исторического мышления и духовных идеалов у молодёжи.

мировоззрение устойчивость.	молодёжи,	духовная	Раскрывается роль исторической памяти, национального самосознания, духовного наследия, системы ценностей и идеалов в формировании мировоззрения молодого поколения. Обосновывается положение о том, что историческое мышление способствует осмыслению личностью взаимосвязи прошлого, настоящего и будущего, тогда как духовные идеалы выступают важным аксиологическим фактором, определяющим нравственные ориентиры, жизненную позицию и социальную ответственность человека. Особое внимание уделяется философским механизмам укрепления исторической памяти и гармонизации национальных и общечеловеческих ценностей в условиях глобализации и трансформации ценностного пространства. Взаимосвязь исторического мышления и духовного идеала рассматривается как важнейшее условие формирования ценностно ориентированного мировоззрения, гражданской ответственности и духовной устойчивости молодёжи.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida yosh avlodning tarixiy xotirasi, ma'naviy qiyofasi va qadriyatlarga munosabati ijtimoiy taraqqiyotning muhim mezonlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, globallashtiruv, axborot oqimlarining jadallashtiruv va turli madaniy modellar o'rtasidagi o'zaro ta'sir kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda yoshlarda tarixiy tafakkurni shakllantirish masalasi faqat o'tmishni bilish bilan cheklanmay, balki tarixiy tajribani qadriyat sifatida anglash, undan bugungi hayotiy pozitsiyani belgilashda foydalanish hamda kelajak istiqbollari ma'naviy mezonlar asosida baholash zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

Tarixiy tafakkur shaxsning tarixiy voqelikni oddiy faktlar yig'indisi sifatida emas, balki sabab va oqibatlar, davomiylik va vorisiylik, qadriyatlar evolyutsiyasi hamda insoniyat tajribasining yaxlit tizimi sifatida idrok etish qobiliyatini ifodalaydi. Shu ma'noda tarixiy tafakkur yoshlarning o'zligini anglash, jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini belgilash, milliy tarix va umuminsoniy taraqqiyot o'rtasidagi munosabatlarni tushunishida muhim falsafiy asos bo'lib xizmat qiladi. Tarixni anglash jarayoni insonning o'z mavjudligiga, ijtimoiy borliqqa va kelajakka bo'lgan munosabatini ham shakllantiradi. Demak, tarixiy tafakkur epistemologik hodisa bo'lish bilan birga, chuqur aksiologik mazmunga ham ega.

Aksiologiya nuqtai nazaridan qaralganda, insonning tarixiy tajribani o'zlashtirishi uning qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog'liqdir. Qadriyat shaxs va jamiyat uchun muhim bo'lgan hodisa, g'oya, tamoyil va ideallarning mazmunini belgilovchi falsafiy kategoriya sifatida inson faoliyatining maqsad va yo'nalishlarini tartibga soladi. Tarixiy xotira ham aynan aksiologik yondashuv vositasida ma'naviy ahamiyat kasb etadi: o'tmishdagi voqealar yosh avlod tomonidan shunchaki ma'lumot sifatida emas, balki ibrat, tajriba, ma'naviy mezon va ijtimoiy mas'uliyat manbai sifatida qabul qilina boshlaydi. Shu bois tarixiy tafakkurni rivojlantirish jarayoni yoshlarning qadriyatlar olamini boyitish va ularning ijtimoiy ongini mustahkamlash bilan uzviy bog'liqdir.

Ma'naviy ideal insonning komillik, ezgulik, adolat, vatanparvarlik, insonparvarlik, mas'uliyat va boshqa yuksak qadriyatlar haqidagi umumlashgan tasavvurlarini ifodalaydi. Ideal real borliqni oddiy aks ettirmaydi, balki shaxs faoliyatining istiqboliy yo'nalishini belgilaydi va mavjud holat bilan istalgan ma'naviy holat o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi. Shu jihatdan ma'naviy ideal yoshlar dunyoqarashining nafaqat maqsadga yo'naltiruvchi, balki baholovchi va tartibga soluvchi komponenti hisoblanadi. Biroq ma'naviy ideal tarixiy asos va ijtimoiy xotiradan uzilgan holda shakllansa, uning mazmunida mavhumlik yoki tashqi qadriyatlar ta'siriga haddan tashqari moyillik yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun tarixiy tafakkur bilan ma'naviy ideal o'rtasidagi uyg'unlik yoshlar ma'naviyatining barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan muhim aksiologik tamoyil sifatida namoyon bo'ladi.

Tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallarning o'zaro uyg'unligi shaxsning "o'tmish – bugun – kelajak" tizimidagi o'z o'rnini anglashiga xizmat qiladi. Tarixiy xotira yoshlarni o'z xalqining ma'naviy merosi, ijtimoiy tajribasi va qadriyatlari bilan bog'lasa, ma'naviy ideal ana shu tajribani zamonaviy ehtiyojlar va kelajak maqsadlari nuqtai nazaridan qayta baholash imkonini beradi. Natijada tarixiy ong statik xotira shaklida emas, balki faol ma'naviy pozitsiya, fuqarolik mas'uliyati va hayotiy orientatsiyaga aylanishi mumkin. Bunda milliy qadriyatlar bilan umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unlashuvi alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi axborot makonida tarixiy voqelikning turlicha talqin qilinishi, ommaviy madaniyat ta'sirining kuchayishi, qadriyatlar ierarxiyasidagi o'zgarishlar hamda yoshlar ongida yangi identifikatsion modellar shakllanishi mazkur masalaning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Bunday sharoitda tarixiy tafakkurni faqat tarixiy bilimlarni egallash bilan, ma'naviy idealni esa faqat axloqiy targ'ibot bilan cheklash yetarli emas. Ularni falsafiy-aksiologik jihatdan uyg'unlashtirish, yoshlarda tarixiy hodisalarga mustaqil baho berish, qadriyatlarni tanlash va ma'naviy pozitsiyani asoslash qobiliyatini rivojlantirish zarur.

Shu sababli yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini rivojlantirishning aksiologik asoslarini tadqiq etish zamonaviy falsafaning muhim nazariy va amaliy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammoni o'rganish tarixiy xotira, qadriyat, ideal, milliy o'zlik, ma'naviy vorisiylik va ijtimoiy mas'uliyat tushunchalari o'rtasidagi dialektik aloqalarni aniqlash, shuningdek, yoshlarning barqaror ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiluvchi falsafiy mexanizmlarni asoslash imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini rivojlantirish masalasi aksiologiya, ijtimoiy falsafa, tarix falsafasi, ma'naviyat nazariyasi hamda tarixiy ong muammolari kesishgan nuqtada namoyon bo'ladi. Shu sababli mazkur muammoning nazariy asoslarini aniqlashda qadriyatlarning tabiati, tarixiy taraqqiyotning aksiologik mazmuni, tarixiy bilishning o'ziga xosligi, ma'naviyatning shaxs kamolotidagi o'rni va idealning inson faoliyatini yo'naltiruvchi xususiyatiga bag'ishlangan tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega.

O'zbek falsafasida qadriyatlar muammosining tizimli tadqiq etilishi Qiyom Nazarovning "Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya)" asarida yaxlit nazariy ifodasini topgan [1]. Olim qadriyat kategoriyasining mazmuni va mohiyati, qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllari, qadrlash va qadrsizlanish jarayonlari, shuningdek, tarix va taraqqiyotni aksiologik tushunish muammolarini tahlil qiladi. Muallif yondashuvida qadriyat inson va jamiyatning voqelikka munosabatini belgilovchi oddiy baholash vositasi emas, balki ijtimoiy taraqqiyotning mazmuni va yo'nalishini anglash imkonini beruvchi falsafiy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur qarash tadqiqot uchun muhimdir, chunki yoshlarda tarixiy tafakkurni shakllantirish tarixiy voqealarni bilish bilangina cheklanmay, ularning qadriyaviy mazmunini idrok etish va tarixiy tajribadan ma'naviy mezon sifatida foydalanish qobiliyatini ham nazarda tutadi [1].

Ma'naviyat fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati Abdurahim Erkayev tadqiqotlarida keng yoritilgan. Uning "Ma'naviyat va taraqqiyot" asarida ma'naviyat tushunchasi boshqa ijtimoiy-falsafiy kategoriyalar bilan o'zaro aloqadorlikda tahlil qilinib, uning shaxs va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni ochib beriladi [2]. Erkayevning konseptual yondashuvidan kelib chiqib, ma'naviyatni faqat axloqiy fazilatlar majmui sifatida emas, balki insonning dunyoqarashi, qadriyatlari, maqsadlari, ideallari va ijtimoiy faoliyatini birlashtiruvchi yaxlit tizim sifatida talqin qilish mumkin. Bu nuqtai nazar yoshlar ma'naviy idealini tadqiq etishda metodologik ahamiyatga ega. Chunki ma'naviy ideal shaxsning mavjud holatga bergan bahosi bilan birga, uning qanday inson va qanday jamiyatni ma'qul deb bilishini ham ifodalaydi. Tarixiy tajriba ana shu idealning mazmunini boyitadigan ijtimoiy-ma'naviy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi [2].

J. Tulenov, G. Tulenova va K. Tulenovalarning “Falsafa” darsligida falsafiy dunyoqarashning tarixiy shakllari, jamiyatni falsafiy anglash, ijtimoiy taraqqiyot omillari va insoniyat istiqboli bilan bog‘liq muammolar kompleks tarzda yoritilgan [3]. Mazkur yondashuv tarixiy tafakkurning shaxs dunyoqarashi bilan uzviy aloqadorligini asoslash uchun ahamiyatlidir. Tarixiy tafakkur o‘tmish haqidagi ma’lumotlarni xotirada saqlash darajasidan yuqori turib, tarixiy jarayonlarning sababiy bog‘lanishlarini, vorisiylikni, ijtimoiy o‘zgarishlarning mazmuni va istiqbolini anglashga imkon beradigan dunyoqarash shakli sifatida qaralishi mumkin. Shu jihatdan yoshlarning tarixiy tafakkuri ularning milliy o‘zligini anglash, ma’naviy merosga munosabati va kelajak to‘g‘risidagi tasavvurlarini bir tizimga birlashtiradi [3].

Rus falsafiy adabiyotlarida aksiologik munosabatning fundamental asoslari M.S. Kaganning “Философская теория ценности” asarida batafsil tadqiq qilingan [4]. Kagan qadriyaviy munosabatni insonning voqelikka va o‘z-o‘ziga bo‘lgan yaxlit munosabatining muhim jihati sifatida ko‘radi hamda uning shakllanishini tarixiy-madaniy taraqqiyot va shaxsning ijtimoiylashuvi bilan bog‘laydi. Bunday qarashga ko‘ra, qadriyat inson ongiga tashqaridan tayyor shaklda singdiriladigan me’yor emas; u shaxsning madaniyatni o‘zlashtirishi, ijtimoiy tajribani baholashi va o‘z hayotiy pozitsiyasini belgilashi jarayonida shakllanadi [4]. Bu konsepsiya yoshlarda tarixiy tafakkur va ma’naviy ideallar uyg‘unligini izohlashda muhim nazariy asos yaratadi.

Tarixiy tafakkurning gnoseologik asoslarini ochib berishda A.I. Rakitovning “Историческое познание: системно-гносеологический подход” asari alohida ahamiyat kasb etadi [5]. Rakitov tarixiy fakt, tarixiy haqiqat, tarix qonuniyatlari, tarixiy vaqt, tarixiy tushuntirish va bashorat qilish kabi kategoriyalarni falsafiy jihatdan tahlil qiladi. Bunday yondashuv tarixiy tafakkurning oddiy xronologik bilim emasligini ko‘rsatadi. Tarixiy tafakkur voqea va hodisalarni vaqt, sababiyat, tizimlilik va mazmun nuqtai nazaridan anglashni talab qiladi [5]. Mazkur qarashni yoshlar masalasiga tatbiq etganda, tarixiy tafakkur yosh shaxsning o‘tmishni bugungi kun bilan bog‘lash, tarixiy tajribaning oqibatlarini tushunish va kelajak uchun xulosalar chiqarish qobiliyati sifatida talqin qilinishi mumkin.

Tarixning inson mavjudligi va ma’naviy maqsad bilan bog‘liqligi N.A. Berdyaevning “Смысл истории” asarida o‘ziga xos tarixiy-falsafiy talqin etilgan [6]. Berdyaev tarixni inson taqdiri va ma’naviy mavjudligi bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida ko‘rib chiqadi. Uning konsepsiyasida tarix faqat tashqi voqealarning almashinuvi emas, balki insonning o‘z mohiyati, erkinligi va mavjudligining mazmunini anglash jarayoni bilan ham bog‘lanadi [6]. Ushbu yondashuv tarixiy tafakkur va ma’naviy ideal o‘rtasidagi aloqani tushuntirish uchun muhim: inson

o'tmishga faqat "nima sodir bo'lgan?" degan savol bilan emas, balki "bu tajriba inson va jamiyat uchun qanday ma'no anglatadi?" degan aksiologik savol bilan murojaat qiladi.

Tarixiy ong muammosiga yanada bevosita yondashuv V.F. Burovning "Историческое сознание: опыт философского прочтения" asarida uchraydi [7]. Mazkur tadqiqot tarixiy ongni falsafiy tahlil obyekti sifatida olib, uning turli darajalari va tarixiy voqelikni anglashdagi o'rniga e'tibor qaratadi. Tarixiy ong tushunchasining bunday talqini tadqiqotdagi "tarixiy tafakkur" kategoriyasi bilan yaqin bog'liq bo'lib, tarixiy bilimning shaxs va jamiyat o'zligini anglash mexanizmiga aylanishini tushuntirishga imkon beradi [7].

Tahlil qilingan ilmiy manbalardan ko'rinadiki, o'zbek falsafiy tafakkurida qadriyat, ma'naviyat, milliy o'zlik, ijtimoiy taraqqiyot va falsafiy dunyoqarash masalalari [1–3], rus falsafiy maktabida esa qadriyaviy munosabat, tarixiy bilish, tarixning ma'nosi va tarixiy ongning nazariy-metodologik xususiyatlari [4 – 7] keng tadqiq etilgan. Mazkur konsepsiyalarni o'zaro bog'lash natijasida "tarixiy tajriba → tarixiy anglash → aksiologik baholash → qadriyaviy tanlov → ma'naviy ideal → ijtimoiy-ma'naviy faoliyat" tarzidagi konseptual bog'liqlikni ajratish mumkin.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda qadriyatlar falsafasi, tarixiy bilish, tarixiy ong hamda ma'naviyat alohida ilmiy muammolar sifatida yetarlicha konseptuallashtirilgan bo'lsa-da, aynan yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini yagona aksiologik tizim sifatida rivojlantirish mexanizmi maxsus falsafiy tahlilni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning asosiy nazariy yo'nalishi tarixiy tafakkurning kognitiv jihati bilan ma'naviy idealning qadriyaviy-maqсадli jihatini birlashtirish, ularning o'zaro ta'sirida tarixiy xotira, milliy o'zlik, ma'naviy vorisiylik, umuminsoniy qadriyatlar va shaxsiy aksiologik tanlovning o'rnini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda asosiy metod sifatida aksiologik tahlil metodi tanlandi. Ushbu metod yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini qadriyatlar tizimi nuqtai nazaridan o'rganish, tarixiy tajribaning shaxs ma'naviy dunyoqarashiga ta'sirini aniqlash hamda tarixiy xotira bilan ma'naviy ideal o'rtasidagi mazmuniy bog'liqlikni ochib berishga xizmat qiladi.

Aksiologik tahlil metodining tanlanishi tadqiqot predmetining bevosita qadriyat, ideal, tarixiy xotira, milliy o'zlik, ma'naviy vorisiylik va ijtimoiy mas'uliyat kabi falsafiy kategoriyalar bilan bog'liqligi bilan izohlanadi. Mazkur metod doirasida tarixiy tafakkur faqat o'tmish haqidagi bilimlar majmui sifatida emas, balki tarixiy hodisalarning shaxs tomonidan qadriyaviy baholanishi, ularning bugungi ma'naviy mezonlar bilan bog'lanishi va kelajak uchun hayotiy orientirga aylanishi jarayoni sifatida talqin qilindi.

Tadqiqotda aksiologik tahlil uchta asosiy yo'nalishda amalga oshirildi. Birinchi yo'nalishda tarixiy-qadriyaviy komponent tahlil qilinib, yoshlarning tarixiy xotira, milliy meros, tarixiy tajriba va avlodlar vorisiyligiga munosabati falsafiy jihatdan baholandi. Ikkinchi yo'nalishda ma'naviy-ideal komponent o'rganilib, ezgulik, adolat, vatanparvarlik, insonparvarlik, mas'uliyat, erkinlik va komillik kabi qadriyatlarning yoshlar ma'naviy idealidagi o'rni aniqlashtirildi. Uchinchi yo'nalishda esa integrativ-aksiologik komponent asosida tarixiy tafakkur va ma'naviy idealning o'zaro uyg'unligi, ya'ni tarixiy tajribaning qadriyaviy tanlov va ma'naviy pozitsiyaga aylanish mexanizmi tahlil qilindi.

Aksiologik tahlil jarayonida quyidagi mantiqiy bog 'liqlik asos qilib olindi: tarixiy voqelik → tarixiy xotira → anglash → aksiologik baholash → qadriyaviy tanlov → ma'naviy ideal → ijtimoiy-ma'naviy faoliyat.

Mazkur bog'liqlikka ko'ra, tarixiy voqelik shaxs ongida tarixiy xotira shaklida aks etadi, biroq u faqat aksiologik baholash jarayoni orqali shaxsning qadriyatlar tizimiga kirib boradi. Qadriyaviy tanlov esa ma'naviy idealning shakllanishiga olib keladi. Natijada yoshlarning tarixiy tafakkuri passiv bilim shaklidan faol ma'naviy pozitsiya va ijtimoiy mas'uliyatga aylanishi mumkin.

Metodning amaliy qo'llanishida tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar o'rtasidagi uyg'unlik quyidagi aksiologik mezonlar asosida baholandi: tarixiy xotiraning barqarorligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'zaro mutanosibligi, tarixiy voqealarga mustaqil qadriyaviy baho bera olish, ma'naviy idealning aniqligi, qadriyaviy tanlovning ongli xarakteri, tarixiy vorisiylikni anglash hamda ijtimoiy mas'uliyatning namoyon bo'lishi. Ushbu mezonlar yoshlarning tarixiy bilimlari qay darajada ma'naviy orientatsiya va amaliy hayotiy pozitsiyaga aylanishini aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, aksiologik tahlilda Q. Nazarovning qadriyatlar falsafasiga oid konseptual qarashlari [1], A. Erkayevning ma'naviyat va taraqqiyot o'rtasidagi aloqaga doir yondashuvi [2], M.S. Kaganning qadriyaviy munosabat haqidagi nazariyasi [4], A.I. Rakitovning tarixiy bilish konsepsiyasi [5] hamda N.A. Berdyaevning tarix mazmuniga oid falsafiy qarashlari [6] metodologik tayanch sifatida qo'llanildi. Ularning nazariy pozitsiyalari tarixiy tafakkur va ma'naviy idealni bir-biridan ajralgan hodisalar sifatida emas, balki shaxsning tarixiy-madaniy tajribani qadriyaviy o'zlashtirishi jarayonining o'zaro bog'liq komponentlari sifatida talqin qilish imkonini berdi.

Shunday qilib, aksiologik tahlil metodi mazkur tadqiqotda yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini "bilim – baholash – qadriyat – ideal – faoliyat" tizimida falsafiy jihatdan ochib beruvchi asosiy metodologik vosita sifatida qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini aksiologik tahlil qilish ushbu jarayonning bir-birini to'ldiruvchi uchta tarkibiy yo'nalish orqali namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Bular tarixiy-qadriyaviy komponent, ma'naviy-ideal komponent va integrativ-aksiologik komponentdan iborat. Mazkur komponentlar mustaqil hodisalar sifatida emas, balki shaxsning tarixiy tajribani anglashidan boshlab uni hayotiy qadriyat va ma'naviy pozitsiyaga aylantirishigacha bo'lgan yaxlit jarayonning turli bosqichlari sifatida qaraladi.

Tarixiy-qadriyaviy komponentning asosiy mazmuni yoshlarning tarixiy voqelikni anglash, o'tmish tajribasini baholash, tarixiy xotira va ma'naviy merosga munosabat bildirish qobiliyati bilan belgilanadi. Tarixiy bilim bu yerda yakuniy maqsad emas. Uning aksiologik ahamiyati tarixiy fakt va hodisalarning shaxs qadriyatlar tizimiga kirib borishi bilan namoyon bo'ladi. A.I. Rakitovning tarixiy bilishga doir yondashuvi tarixni tizimli va sababiy bog'lanishlar asosida anglash zarurligini ko'rsatsa [5], Q. Nazarovning aksiologik qarashlari tarixiy hodisalarning inson va jamiyat uchun qadriyaviy ahamiyatini aniqlash imkonini beradi [1]. Demak, tarixiy-qadriyaviy komponent yoshlarni o'tmishga nisbatan passiv kuzatuvchidan tarixiy tajribaning ma'naviy mazmunini anglay oladigan faol subyektga aylantirishga xizmat qiladi.

Ma'naviy-ideal komponent esa yosh shaxsning qanday qadriyatlarni ustuvor deb bilishi, qanday axloqiy mezonlarni qabul qilishi va o'z hayotiy maqsadini qanday ma'naviy tamoyillar bilan bog'lashida namoyon bo'ladi. Ma'naviy ideal shaxsning real voqelikdan yuqori turuvchi mavhum tasavvuri emas, aksincha, uning xulqi, qarori va hayotiy faoliyatiga yo'nalish beruvchi qadriyaviy mezondir. A. Erkayevning ma'naviyatni shaxs va jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq yaxlit hodisa sifatida talqin etishi [2] ma'naviy idealning ijtimoiy mohiyatini ochib beradi. N.A. Berdyaevning tarixning ma'nosini insonning ma'naviy mavjudligi bilan bog'liq holda tahlil qilishi esa tarixiy tajriba va ma'naviy maqsad o'rtasida ichki bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi [6].

Integrativ-aksiologik komponent dastlabki ikki komponentni o'zaro birlashtiradi. Bunda yoshlar tarixiy bilimni shunchaki o'zlashtirib qolmay, tarixiy tajribani bugungi ma'naviy mezonlar asosida tahlil qiladi, undan qadriyaviy xulosalar chiqaradi va mazkur xulosalarni o'zining hayotiy pozitsiyasiga tatbiq etadi. M.S. Kaganning qadriyaviy munosabat to'g'risidagi konsepsiyasiga ko'ra, qadriyat shaxsning madaniy va ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi jarayonida yuzaga keladi [4]. Shu ma'noda tarixiy tajribaning ma'naviy ideal bilan integratsiyasi yoshlarning qadriyaviy tanlovi orqali sodir bo'ladi.

1-jadval. Yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligining asosiy komponentlari

Komponent	Asosiy mazmuni	Yetakchi falsafiy kategoriyalar	Yoshlar ongida namoyon bo'lishi	Aksiologik natija
Tarixiy-qadriyaviy komponent	Tarixiy voqelik, tarixiy tajriba va milliy merosni anglash hamda baholash	tarixiy xotira, vorisiylik, meros, milliy o'zlik, tarixiy tajriba	tarixiy voqealarni sabab-oqibat asosida tushunish, o'tmishga ongli munosabat, tarixiy saboq chiqarish	tarixiy qadriyatlarga nisbatan ongli munosabat shakllanishi
Ma'naviy-ideal komponent	Shaxsning yuksak ma'naviy maqsad va qadriyatlarga yo'nalishi	ideal, ezgulik, adolat, vatanparvarlik, insonparvarlik, mas'uliyat, komillik	qadriyatlarni tanlash, axloqiy pozitsiyani belgilash, o'z xatti-harakatlarini ma'naviy mezon asosida baholash	ma'naviy orientatsiya va barqaror qadriyaviy pozitsiyaning shakllanishi
Integrativ-aksiologik komponent	Tarixiy tajribani ma'naviy ideal va hayotiy pozitsiya bilan uyg'unlashtirish	qadriyaviy tanlov, ma'no, mas'uliyat, ijtimoiy faollik, ma'naviy vorisiylik	tarixiy tajribadan zamonaviy xulosa chiqarish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish	tarixiy tafakkurning faol ma'naviy pozitsiya va ijtimoiy mas'uliyatga aylanishi

Jadvaldagi qiyosiy tahlil tarixiy-qadriyaviy komponentning ko'proq o'tmishni anglash va baholash funksiyasini bajarishini, ma'naviy-ideal komponentning kelajakdagi maqsad va axloqiy orientirlarni belgilashini ko'rsatadi. Integrativ-aksiologik komponent esa o'tmish va kelajak o'rtasidagi ma'naviy bog'lanishni ta'minlaydi. Shu sababli tarixiy tafakkur va ma'naviy ideal uyg'unligi shaxs ongida aynan uchinchi komponent orqali yaxlit aksiologik mazmun kasb etadi.

Tahlil natijalari tarixiy tafakkurning rivojlanganligi faqat tarixiy bilimlarning ko'pligi bilan belgilanmasligini ko'rsatadi. Shaxs tarixiy faktlarni yaxshi bilishi mumkin, ammo ulardan ma'naviy xulosa chiqara olmasa, ushbu bilim uning qadriyaviy pozitsiyasiga yetarli darajada ta'sir qilmaydi. Xuddi shuningdek, ma'naviy ideallar tarixiy xotira va ijtimoiy tajribadan uzilgan holda shakllansa, ular deklarativ va mavhum xarakter kasb etishi mumkin. Shu jihatdan tarixiy tafakkur va ma'naviy idealning uyg'unligi bilish va qadrlash jarayonlarining birligi orqali ta'minlanadi.

Yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini rivojlantirishning aksiologik mexanizmi

Tadqiqot natijasida mazkur uyg'unlikni shakllantirishning aksiologik mexanizmi tarixiy tajribani ma'naviy qadriyatga aylantirish jarayoni sifatida aniqlandi. Ushbu mexanizmning boshlang'ich nuqtasi tarixiy voqelikni anglashdan iborat. Tarixiy fakt yoki voqea yoshlar ongiga

kirganidan keyingina u avtomatik ravishda qadriyatga aylanmaydi. Buning uchun shaxs uning mazmuni, sabablari, oqibatlari va bugungi kun uchun ahamiyatini tushunishi zarur.

Keyingi jarayonda tarixiy hodisa aksiologik baholash obyektiga aylanadi. Yosh shaxs tarixiy voqelikni ezgulik va yovuzlik, adolat va adolatsizlik, bunyodkorlik va vayronkorlik, erkinlik va qaramlik, mas'uliyat va loqaydlik kabi qadriyaviy mezonlar asosida tahlil qiladi. Aynan shu jarayon tarixiy bilimni shaxsiy ma'no bilan boyitadi. Natijada o'tmish voqeasi shaxs uchun oddiy tarixiy axborot emas, balki ijobiy yoki salbiy tajriba, saboq va ma'naviy orientir vazifasini bajara boshlaydi.

Aksiologik mexanizmning navbatdagi muhim jihati qadriyaviy tanlov bilan bog'liq. Tarixiy tajribani baholagan yosh shaxs o'zining qaysi qadriyatlarni qo'llab-quvvatlashi, qanday tamoyillarga amal qilishi va qanday hodisalarga tanqidiy munosabatda bo'lishini belgilaydi. Shu tariqa qadriyaviy tanlov tarixiy tafakkur bilan ma'naviy idealni bog'lovchi asosiy bo'g'inga aylanadi. Masalan, tarixdagi fidoyilik, vatanparvarlik, ilmga intilish, adolat uchun kurash yoki insonparvarlik namunalarini anglash yoshlarning mazkur fazilatlarni shaxsiy ma'naviy ideal tarkibiga kiritishiga imkon beradi.

Mazkur mexanizmning yana bir muhim elementi ma'naviy identifikatsiya hisoblanadi. Tarixiy shaxslar, milliy meros, xalqning ma'naviy tajribasi va umuminsoniy yutuqlar bilan tanishish davomida yosh inson o'zini muayyan tarixiy-madaniy makonning davomchisi sifatida angelaydi. Bu holat milliy o'zlikni anglashni kuchaytiradi, biroq aksiologik jihatdan sog'lom tarixiy tafakkur milliy qadriyatlarni boshqa xalqlar qadriyatlariga qarama-qarshi qo'yishga emas, balki ularni umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilishi lozim.

Aksiologik mexanizmning yakuniy natijasi tarixiy tafakkurning ijtimoiy-ma'naviy pozitsiyaga aylanishi bilan belgilanadi. Agar tarixiy tajriba shaxs tomonidan anglangan, qadriyaviy baholangan va ma'naviy ideal tarkibiga singdirilgan bo'lsa, u yoshning kundalik qarorlari, fuqarolik munosabati, ijtimoiy faolligi va mas'uliyatida namoyon bo'ladi. Bunda tarixiy xotira o'tmishga qaytish vositasi emas, balki bugungi faoliyatni tartibga soluvchi va kelajakni qadriyaviy jihatdan loyihalashga xizmat qiluvchi ma'naviy resursga aylanadi.

Shu tariqa, yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini rivojlantirishning aksiologik mexanizmi anglash, baholash, qadriyaviy tanlov, ma'naviy identifikatsiya va ijtimoiy-ma'naviy amaliyotning o'zaro bog'liqligi orqali amal qiladi. Uning samaradorligi tarixiy bilimning shaxs uchun ma'no kasb etishi, ma'naviy idealning tarixiy tajribaga tayanishi hamda qadriyatlarining real xulq-atvor va ijtimoiy faoliyatda namoyon bo'lishi bilan belgilanadi.

Tahlil natijasida yana bir muhim xulosaga kelish mumkin: yoshlarning tarixiy tafakkuri va ma'naviy ideallari o'rtasidagi uyg'unlikning asosiy mezoni tarixni qanchalik ko'p bilish yoki

ma'naviy qadriyatlarni qanchalik ko'p takrorlash emas, balki tarixiy tajribani ongli ravishda qadriyaviy o'zlashtirish va uni shaxsiy hayotiy tamoyilga aylantirish qobiliyatidir. Aynan mana shu jihat mazkur muammoning falsafiy-aksiologik mohiyatini belgilaydi.

Xulosa. Yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini rivojlantirish masalasi zamonaviy falsafaning muhim aksiologik muammolaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari tarixiy tafakkur faqat o'tmish voqealarini bilish yoki tarixiy faktlarni eslab qolish bilan cheklanmasligini, balki tarixiy tajribani anglash, baholash va undan ma'naviy xulosa chiqarish qobiliyatini ham o'z ichiga olishini ko'rsatdi. Shu jihatdan tarixiy tafakkur yoshlarning milliy o'zligini anglash, tarixiy xotirani saqlash va ma'naviy merosga ongli munosabatini shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim falsafiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'naviy ideal esa shaxsning ezgulik, adolat, insonparvarlik, vatanparvarlik, mas'uliyat va komillik haqidagi qadriyaviy tasavvurlarini birlashtirib, uning hayotiy yo'nalishi va ijtimoiy pozitsiyasini belgilaydi. Tarixiy tafakkur bilan ma'naviy idealning o'zaro uyg'unligi yoshlarning o'tmish tajribasini bugungi ma'naviy mezonlar asosida baholashi hamda undan kelajak faoliyati uchun qadriyaviy orientir sifatida foydalanishiga imkon yaratadi.

Aksiologik tahlil natijasida mazkur jarayonning tarixiy-qadriyaviy, ma'naviy-ideal va integrativ-aksiologik komponentlari o'zaro bog'liq ekanligi aniqlandi. Tarixiy-qadriyaviy komponent tarixiy xotira va merosni anglashga, ma'naviy-ideal komponent shaxsning yuksak maqsad va axloqiy mezonlarini shakllantirishga, integrativ-aksiologik komponent esa tarixiy tajribani ma'naviy ideal va hayotiy pozitsiya bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini rivojlantirishning aksiologik mexanizmi tarixiy voqelikni anglash, uni qadriyaviy baholash, ongli qadriyaviy tanlovni amalga oshirish, ma'naviy identifikatsiyani shakllantirish va mazkur qadriyatlarni ijtimoiy-ma'naviy faoliyatda namoyon etish jarayonlari orqali amal qilishi asoslandi. Bu jarayonda tarixiy xotira o'tmishga qaratilgan passiv xotira shakli emas, balki shaxsning bugungi qarorlari va kelajak haqidagi tasavvurlarini yo'naltiruvchi ma'naviy resursga aylanadi.

Demak, yoshlarda tarixiy tafakkur va ma'naviy ideallar uyg'unligini ta'minlashning asosiy sharti tarixiy bilimni qadriyaviy mazmun bilan boyitish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mutanosibligini ta'minlash, tarixiy tajribaga mustaqil baho berish qobiliyatini rivojlantirish hamda ma'naviy ideallarni real ijtimoiy faoliyat bilan bog'lashdan iborat. Bunday yondashuv yoshlarning tarixiy xotirasi, milliy o'zligi, fuqarolik mas'uliyati va ma'naviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tarixiy tafakkur va ma'naviy idealning aksiologik uyg'unligi yosh shaxsning o'z tarixiy ildizlarini anglagan, zamonaviy jarayonlarga mustaqil baho bera oladigan va

kelajakni yuksak ma'naviy qadriyatlar asosida qurishga intiladigan faol ijtimoiy subyekt sifatida shakllanishining muhim falsafiy asosidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). – Toshkent: Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2004. – 196 b. – URL: <https://library.tdau.uz/ru/books/1821>
2. Erkayev A. Ma'naviyat va taraqqiyot. – Toshkent: Ma'naviyat, 2009. – 480 b. – ISBN 978-9943-04-097-7. – URL: <https://akbt.urdu.uz/uz/books/25546>
3. Tulenov J., Tulenova G., Tulenova K. Falsafa: darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 344 b. – ISBN 978-9943-998-75-9. – URL: <https://akbt.urdu.uz/uz/books/20108>
4. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган; С.-Петерб. гос. ун-т, Акад. гуманитар. наук. – Санкт-Петербург: Петрополис, 1997. – 204, [1] с. – ISBN 5-86708-101-X. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_001784227/
5. Ракитов А.И. Историческое познание: системно-гносеологический подход. – Москва: Директ-Медиа, 2014. – 302, [2] с. – ISBN 978-5-4458-5702-0. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01007579040>
6. Бердяев Н.А. Смысл истории: Новое Средневековье. – Москва: Канон+; ОИ «Реабилитация», 2002. – 446, [1] с. – (История философии в памятниках). – ISBN 5-88373-139-2. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01000961960> (murojaat sanasi: 09.09.2026).
7. Буров В.Ф. Историческое сознание: опыт философского прочтения. – Абакан: Хакаское книжное издательство, 2004. – 74, [1] с. – ISBN 5-7091-0171-0. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01002452403>